

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De Bijbel als geloofsboek. De Gereformeerde Bond en de Schriftvisie

Brink, G. van den

Citation

Brink, G. van den. (2006). De Bijbel als geloofsboek. De Gereformeerde Bond en de Schriftvisie. In . Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/8331>

Version: Not Applicable (or Unknown)
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/8331>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Onder redactie van drs. P.J. Vergunst

Ten plaaie

Uw Naam geef eer

Honderd jaar Gereformeerde Bond 1906-2006

1. *Kerk, maar ook kerktijd!*
De Gereformeerde Bond en het kerktijd denken
G.H. van de Ven

Prof. dr. Johannes Smeets

2. *Zandafte vangt ook niet in een veld!*
De Gereformeerde Bond en de godsdienstvervalsing
A. de Zeeuw

Dr. Gilbert Boer

3. *Ook de Nieuwe Bijbelvertaling!*
De Gereformeerde Bond en de godsdienstvervalsing
L.H. Ooster

Dr. Jaak Nijff

4. *Spieken of vlijden spinnen?*
De Gereformeerde Bond en het veld
J. Hartman

Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

www.boekencentrum.nl

Ontwerp omslag: Studio Anton Sinke

Foto pag. 200: Christiaan Krouwels

Foto pag. 217: Reformatorisch Dagblad

ISBN-13: 978 90 239 1921 6

ISBN-10: 90 239 1921 1

NUR 704, 707

© 2006 Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeleelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

Ten geleide	7
1. Waarom en hoe zij bleven. Een eeuw in vogelvlucht. De Gereformeerde Bond en zijn geschiedenis <i>C. Blenk</i>	9
Ds. Maarten van Grieken	32
2. Kerks, maar ook kerkelijk? De Gereformeerde Bond en het kerkelijk denken <i>G.H. van de Graaf</i>	34
Prof. dr. Johannes Severijn	50
3. Zonlicht vangt men niet in een vuist. De Gereformeerde Bond en de gereformeerde theologie <i>A. de Reuver</i>	52
Ds. Gijsbert Boer	67
4. Ook de Nádere Reformatie doet mee. De Gereformeerde Bond en de geloofsbeleving <i>L.H. Oosten</i>	69
Ds. Izaäk Kievit	77
5. Systeem of bijbelse spanning? De Gereformeerde Bond en het verbond <i>J. Harteman</i>	79
Ds. Wouter Leendert Tukker	95
6. Burcht of schoot. De Gereformeerde Bond en de katholiciteit <i>H.J. Lam</i>	97

Ds. Leendert Vroegindewej	114
7. De Bijbel als geloofsboek. De Gereformeerde Bond en de Schriftvisie <i>G. van den Brink</i>	116
Ds. Leunus Jacob Geluk	143
8. De spitsen maken het spel. De Gereformeerde Bond en de cultuur <i>A. van de Beek</i>	145
Ds. Cornelis van den Bergh	165
9. Een bevindelijk gereformeerde traditie. De Gereformeerde Bond en de prediking <i>F.G. Immink</i>	167
Dr. Anthonius van Brummelen	182
10. Motieven wegen en gevolgen overzien. De Gereformeerde Bond en de liturgie <i>P.J. Vergunst</i>	184
Ds. Gerrit Dinand Kamphuis	200
11. Honderd jaar verbonden. De Gereformeerde Bond als vereniging <i>H. van Ginkel</i>	202
Prof. dr. Cornelis Graafland	217
12. De waarheid wil niet opgesloten worden. De Gereformeerde Bond en de toekomst <i>G.D. Kamphuis</i>	219
Dr. ir. Jan van der Graaf	236
Personalia	238

7. De Bijbel als geloofsboek

De Gereformeerde Bond en de Schriftvisie

G. van den Brink

Inleiding

'Als u aan mij vraagt: wat is nou een Gereformeerde Bonder?, dan zou ik willen zeggen: een Gereformeerde Bonder is iemand, die het helemaal heeft leren wagen met het Woord van God, in zijn eigen leven, zodat hij het Woord van God – dat is voor hem de Bijbel – ook ernstig genomen wil zien worden voor alle aspecten van het leven, door iedereen in de kerk, in de politiek, in de ethiek en in alle verhoudingen van het leven. Dat zou ik als het meest wezenlijke van een Gereformeerde Bonder willen zien.'

Deze woorden sprak de toenmalige hoogleraar vanwege de Gereformeerde Bond, C. Graafland, voor de NCRV-radio ter gelegenheid van de herdenking van het vijfenzeventigjarig bestaan van de Gereformeerde Bond.¹ De woorden zullen vast en zeker niet exclusief bedoeld zijn, en als men doorgevraagd had, zou Graafland ongetwijfeld toegegeven hebben dat de door hem gegeven typering evenzeer opgaat voor vele christenen buiten de Gereformeerde Bond. Ze maken echter wel duidelijk, hoezeer de visie op en omgang met de Bijbel volgens iemand die als weinig anderen thuis was in de geschiedenis van de Gereformeerde Bond, bepalend is voor diens identiteit. Niet een specifiek kerkelijk standpunt, niet een bepaalde opvatting over prediking of liturgie, zelfs niet het opkomen voor de belijdenis wordt als het meest kenmerkende voor de Gereformeerde Bonder gezien. Maar wel een ernst maken met de Bijbel als zijnde het Woord van God.

In deze bijdrage willen we proberen wat meer zicht te krijgen op hoe de visie op en omgang met de Bijbel in de Gereformeerde Bond dan is geweest. Is er in dit opzicht door de jaren heen een continue lijn aan te wijzen, of is er sprake van een bepaalde ontwikkeling? We proberen op die vraag een antwoord te krijgen door uit de afgelopen eeuw drie periodes te

---

1. J. van der Graaf (red.), *75 jaar Gereformeerde Bond in de Nederlandse Hervormde Kerk. Gezegd – geschreven*, Huizen 1981, 155.

selecteren, waarin de Schriftleer binnen protestants Nederland meer dan gewoonlijk ter discussie stond. We willen daarbij nagaan, hoe in die discussies de opstelling van (of binnen) de Gereformeerde Bond is geweest. Allereerst letten we op de hervormd-gereformeerde reactie op het conflict dat zich in de Gereformeerde Kerken afspeelde rondom dr. J.G. Geelkerken, een conflict dat in 1926 tijdens een bijzondere synode uitliep op diens afzetting als predikant en op het ontstaan van het zgn. Hersteld Verband. Intuïtief zouden we verwachten dat in kringen van de Gereformeerde Bond een duidelijke sympathie bestond voor de houding van de synode, die immers krachtig opkwam voor het gezag en voor de traditionele uitleg van de Bijbel. Maar was dat ook zo? In de tweede plaats letten we op de jaren 1966-1967, waarin G.C. Berkouwer met zijn tweedelige studie *De Heilige Schrift* een uitgewerkte Schriftbeschouwing presenteerde, die binnen de Gereformeerde Bond met grote aandacht werd ontvangen. In de derde plaats letten we op de ontvangst die het in 1981 verschenen synodaal-gereformeerde rapport over de aard van het Schriftgezag (*God met ons*) van GB-zijde ten deel viel.

Nu kleven er aan deze selectie, afgezien van haar steekproefachtig karakter,² nog enkele andere nadelen. Het eerste daarvan is dat we op deze wijze voornamelijk de houding van de Gereformeerde Bond in het vizier krijgen zoals die uitkwam in reactie op discussies die zich elders afspeelden. Deze is natuurlijk nog niet per se gelijk aan de eigen visie op de Schrift in thetische zin. Het blijkt echter niet eenvoudig om de laatste scherp in beeld te krijgen. De Gereformeerde Bond is nu eenmaal vanaf zijn oprichting een reactief ingestelde beweging geweest. Dat kwam wel voort uit een heel positief verlangen, namelijk om kerk en gemeente bij het geestelijk erfgoed van Reformatie en Nadere Reformatie te bewaren. Maar het heeft met zich meegebracht dat men meer gericht was op het markeren van de eigen positie ten opzichte van wat zich elders afspeelde dan op het zelfstandig en constructief ontwikkelen van een eigen theologische visie. 'Waar zijn de dogmatieken uit de GB-kring? Waar zijn de GB-bijbelcommentaren? We zijn er toch niet met "De Waarheidsvriend", met referaten en paperbacks? Wat produceert de Bond nu wezenlijk aan theologie?', zo vroeg

2. De beperking brengt met zich mee dat we niet ingaan op relevante literatuur uit de tussenliggende periodes. Ik denk bijv. aan S. Meijers e.a., *Het hoge Woord. Theologische bijdragen over het Schriftgezag*, Amsterdam 1976; C. den Boer, *Fundamenteel belijden. Opmerkingen over het Schriftgeloof in de Nederlandse Geloofsbelijdenis*, Kampen z.j. [1980]; K.A. Deurloo & C. Graafland, *Eén Bijbel, twee gedachten*, Baarn 1976.

ds. L.H. Oosten zich af rondom het vorige jubileum.³ De situatie lijkt sindsdien niet wezenlijk veranderd, en ook de leer aangaande de Heilige Schrift vormt hierop geen uitzondering.

Een tweede nadeel van onze opzet is dat we ons daarmee eenzijdig concentreren op de (hervormd-gereformeerde reactie op) ontwikkelingen in de voormalige Gereformeerde Kerken in Nederland. Ook voor die toespitsing is echter wel iets te zeggen. Er bestaat immers van huis uit theologisch en spiritueel een nauwe verwantschap tussen de Gereformeerde Bond en in elk geval het Kuypertiaanse deel van de GKN. Een van de aanleidingen voor de oprichting van de Gereformeerde Bond was zelfs de onvrede onder hervormde gereformeerden over het feit dat velen in de Nederlandse Hervormde Kerk hun politieke steun aan Abraham Kuypert waren gaan onthouden, vooral omdat deze niet langer hervormd was. Degenen die zich in 1906 verenigden in de Gereformeerde Bond, verweten hun mede-hervormden in dit opzicht 'verraad', toen in 1905 het kabinet-Kuypert ten val was gekomen en de anti-revolutionairen sterk verzwakt uit de daarop volgende verkiezingsstrijd waren gekomen.⁴ Hoewel er van meet af aan ook andere stromingen van invloed zijn geweest in de Gereformeerde Bond, is de Kuypertiaanse lijn nooit geheel verdwenen. Het is dan ook van belang om na te gaan hoe binnen de GB juist op de ontwikkelingen rondom de Schriftleer in de door Kuypert gestichte kerken gereageerd is. Heeft men, zoals door buitenstaanders vaak beweerd wordt, met enig tijdsverschil de ontwikkelingen in de GKN sinds Kuypert toch min of meer op de voet gevolgd? Of hebben de andere invloedslijnen binnen de GB, bijvoorbeeld die vanuit de Nadere Reformatie, dat verhinderd?

We nemen dus de beperkingen die onze opzet met zich meebrengt voor lief, en richten ons slechts op de genoemde discussies. Bij elk daarvan concentreren we ons dan ook nog weer op één beeldbepalende theoloog uit de Gereformeerde Bond, te weten achtereenvolgens H. Visscher, G. Boer en C. Graafland. We zullen echter steeds ook kort nagaan in hoeverre hun visies in hun tijd gedeeld en weerspiegeld werden door andere hervormd-gereformeerden. Daarbij proberen we de plaatsvindende bezinning op de Schrift steeds enigszins te plaatsen in het geheel van de kerkelijke ontwikkelingen binnen en buiten de Gereformeerde Bond.

3. In Van der Graaf (red.), *75 jaar Gereformeerde Bond*, 121.

4. C. Graafland, 'Hoe en waarom kwam de Gereformeerde Bond rond de eeuwwisseling op?', in: J. van der Graaf (red.), *Beproefde trouw. Vijfenzeventig jaar Gereformeerde Bond in de Nederlandse Hervormde Kerk*, Kampen 1981, 13v, 77v.

1926: Assen en de reactie van Visscher

Naar aanleiding van een in 1924 door hem gehouden preek over Genesis 3 eiste de gereformeerde synode van Assen (1926) van dr. J.G. Geelkerken (Amsterdam-Zuid) een verklaring dat de boom der kennis van goed en kwaad, alsook de slang en haar spreken, naar de klaarblijkelijke bedoeling van het Schriftverhaal in letterlijke zin begrepen moeten worden, en dat het hier dus om zintuiglijk waarneembare werkelijkheden gaat. Geelkerken weigerde echter (met steun van zijn kerkenraad) deze verklaring af te leggen, omdat hij in zijn kerken eerst een bredere behandeling van de gereformeerde Schriftbeschouwing wilde zien. Hij werd daarop geschorst, maar zijn kerkenraad liet hem de volgende zondag toch preken. Daarop zette de synode dr. Geelkerken af en onthief diens kerkenraadsleden uit hun ambt. Geelkerken en zijn volgelingen stichtten vervolgens de Gereformeerde Kerken 'in hersteld verband.' De 'kwestie-Geelkerken' leidde dus tot een kerkscheuring.⁵

Dit hele gebeuren veroorzaakte destijds veel ophef en discussie, mede doordat juist in deze tijd de radio als communicatiemiddel ingeburgerd begon te raken. Die brede discussie roept in het kader van dit artikel de vraag op, hoe de reactie vanuit de Gereformeerde Bond is geweest op de synodale besluitvorming rondom Geelkerken? Een poging deze te achterhalen, levert in eerste instantie niet veel op. In *de Waarheidsvriend*, het officiële orgaan van de Bond, wordt er geen woord aan gewijd. Tijdens de rondvraag op de jaarvergadering die in het voorjaar van 1926 gehouden wordt, vraagt dan ook een van de aanwezigen naar 'een behandeling van de kwestie-Geelkerken in *de Waarheidsvriend*.' Hij krijgt echter van de voorzitter (ds. M. van Grieken) ten antwoord, 'dat de wijze tijd en wijze kent, en dat er een tijd is om te spreken maar ook een tijd om te zwijgen.'⁶ Hoe moeten we dit afhoudende antwoord begrijpen? Vond de Gereformeerde Bond het moeilijk om – in dit stadium – met een eigen oordeel over het gebeuren rondom ds. Geelkerken te komen?

Dat dat in elk geval meegespeeld heeft, blijkt wel uit de wijze waarop de kwestie-Geelkerken enkele maanden later langs een omweg alsnog in

5. Zie voor een nauwkeurig feitenrelaas D.Th. Kuiper, 'De kwestie-Geelkerken. Een chronologisch overzicht', in: George Harinck (red.), *De kwestie-Geelkerken. Een terugblik na 75 jaar*, Barneveld 2001, 11-41.

6. M. Jongebreur, 'Verslag van de 21ste jaarvergadering van den Gereformeerden Bond op Donderdag 25 maart te Utrecht', *de Waarheidsvriend* 17.22 (1926), 3.

de *Waarheidsvriend* ter sprake komt. Op 4 juni schrijft de voorzitter namelijk een bijdrage over de vraag of in de kerk van Christus een synode of een andersoortig centraal kerkbestuur het voor het zeggen dient te hebben, dan wel dat elke plaatselijke gemeente zichzelf mag regeren. Hij verdedigt het laatste: 'De zelfregering der plaatselijke gemeenten te handhaven is eisch van het Gereformeerd beginsel.'⁷ Een week later legt de schrijver nog eens uit waarom hij dit zo'n belangrijk punt vindt, en dan blijkt ook de aanleiding: 'Door de zaak Dr. Geelkerken is deze moeilijke kwestie ... weer aan de orde gekomen.' Hij wijst erop, hoe leidinggevende theologen als A. Kuiper en F.L. Rutgers indertijd het primaat in de kerkregering bij de plaatselijke gemeente legden. Vanuit dat beginsel gedacht, had echter in 1926 de synode van Assen natuurlijk nooit de kerkenraad van dr. Geelkerken kunnen afzetten. Om dat laatste te verdedigen, blijken de toenmalige gereformeerde kerkrecht deskundigen H. Bouwman en H.H. Kuiper hun visie dan ook te hebben bijgesteld, en zich inmiddels te distantiëren van de 'heldere' uitspraken van bijvoorbeeld Rutgers (deze zou daar volgens hen trouwens zelf óók van teruggekomen zijn...)⁸

Het opvallende is nu dat de *Waarheidsvriend* aangeeft de kwestie 'van het allergrootste gewicht te vinden', maar ondertussen geen keuze durft te maken tussen de oude, sterk congregationalistische en de nieuwe, meer centralistische visie in de GKN. Men spreekt slechts de wens uit dat 'nu eens duidelijk en zakelijk beschreven werd waar en waarom men afwijkt van 't geen vroeger wel werd geleerd, om, in het belang van een gezond kerkelijk leven in de 20ste eeuw, uiteen te zetten wat nu waarheid en werkelijkheid in deze is.' Kortom, de Gereformeerde Bond aarzelt over de ecclesiologische en kerkrechtelijke juistheid van het afzettingsbesluit van Assen. Daarin ligt in elk geval *een* reden waarom men niet expliciet op de afloop van de kwestie-Geelkerken wilde reageren.

Dit alles laat uiteraard onverlet dat men in de Gereformeerde Bond inhoudelijk toch wel grote sympathie gehad kan hebben voor de besluiten van de Asser synode. In de Schriftleer wist men zich immers nauw met Kuiper en Bavinck verwant, en het was *hun* erfenis die de synode wilde veiligstellen. Het streven van de Gereformeerde Bond naar de oprichting van bijzondere leerstoelen aan theologische faculteiten was van meet af aan zelfs ingegeven door de wens een respectvollere omgang met de Bijbel

7. 'De juiste onderscheiding', *de Waarheidsvriend* 17.27 (1926), 2. De bijdrage is (zoals vele andere) anoniem, maar naar ik aanneem geschreven door bestuursvoorzitter ds. Van Grieken.

8. 'Algemeene en Plaatselijke Kerk', *de Waarheidsvriend* 17.28 (1926), 2.

aan aanstaande predikanten mee te geven dan de Schriftkritische die aan die faculteiten gedoceed werd.⁹ En leek Geelkerken niet precies met de Schriftkritische inzet mee te gaan? Het is dan ook niet onbegrijpelijk dat *de Waarheidsvriend* zich keert tegen hervormden die na de afzetting van Geelkerken de vloer aanvegen met de Gereformeerde Kerken in het algemeen en met de synode van Assen in het bijzonder. Hebben we de handen soms niet vol aan de problemen in eigen kerk?, zo wordt hun voorgehouden.¹⁰

Toch betekent dit alles niet dat de besluiten van Assen inhoudelijk op onverdeelde instemming van de Gereformeerde Bond konden rekenen. Een aanwijzing voor het tegendeel treffen we aan in de publicatie die een van de drijvende krachten achter de oprichting van de Gereformeerde Bond, dr. H. Visscher, in de nasleep van 'Assen' liet verschijnen over de thema's die daar aan de orde waren: *Het paradijsprobleem*.¹¹ Tegen de achtergrond van de kwestie-Geelkerken (alsook die van het eerdere conflict rond ds. J.B. Netelenbos)¹² wilde Visscher kennelijk een uitweg wijzen. Daartoe leest hij Genesis 1-3 vanuit het culturele milieu waarin deze hoofdstukken zijns inziens door Mozes geschreven werden. Mozes heeft zich namelijk aangepast aan de volksbevatting van zijn dagen, zodat het paradijsbericht gezien moet worden als een naïeve vertolking van de werkelijkheid. Daarbij heeft hij bepaalde gedachten die hij bij contemporaine godsdiensten over de schepping en het ontstaan van het kwaad aantrof, op een nieuwe wijze ingevuld. De slang is bijvoorbeeld in Genesis 3 niet zoals elders een heilbrengend, maar een vervloekt schepsel. Het spreken van de slang was volgens Visscher wel reëel, maar hoeft niet per se hoorbaar te zijn geweest op de manier van onze taal. De primitieve mens stond nu eenmaal veel dichter bij de natuur.¹³ Geheel in lijn met het organisch-evolutieve denken dat in de negentiende eeuw opgekomen was, zag Visscher Adam in het pa-

9. J.D. de Lind van Wijngaarden, 'De bedoeling van den Gereformeerden Bond tot vrijmaking der Kerken, nader uiteengezet' (lezing jaarvergadering 1907), geresumeerd opgenomen in: *Gedenboek Gereformeerde Bond 1906-1931*, Veenendaal 1931, 153-160, m.n. 157. De doelstelling van de beoogde leerstoelen was overigens wel breder, nl. 'wetenschappelijk onderwijs te doen geven in de Gereformeerde Godgeleerdheid' (art. 4 Statuten).

10. Vgl. 'Een prettige vergadering', *de Waarheidsvriend* 17.31 (1926), 3, nader uitgewerkt in 'Keistenen met modder', *de Waarheidsvriend* 17.34 (1926), 2.

11. H. Visscher, *Het paradijsprobleem*, Zwolle 1927 (3e druk 1928).

12. Vgl. daarover bijv. Dirk van Keulen, *Bijbel en dogmatiek*, Kampen 2003, 233-246.

13. Visscher, *Paradijsprobleem*, 89v.

radijs als een mens in ontwikkeling, bedoeld om het hoogste ideaal te gaan verwezenlijken dat God bij de schepping voor ogen stond.¹⁴

Deze gedachtegang hangt samen met Visschers Schriftbeschuwing. Die loopt in algemene zin parallel met die van Kuyper en Bavinck; Visscher neemt bijvoorbeeld beider zogeheten organische inspiratieleer over. Maar ook in zijn Schriftbeschuwing legt hij de nadruk op het *procesmatige* karakter van de openbaring, waarbij deze met Adam begonnen is en met de komst van Christus in principe voltooid.¹⁵ Bij dit alles maakte Visscher een subtiel onderscheid tussen de Schrift en het Woord van God. De Schrift is *naar haar wezen* Gods Woord. Omdat echter ook de menselijke bemiddeling bij de totstandkoming van de Bijbel meebedacht moet worden, stelt Visscher beide niet één op één aan elkaar gelijk. Volgens B.J. Wiegeraad creëerde Visscher zich hiermee een zekere speelruimte, waardoor hij aan de menselijke factor in het ontstaan van de Schrift (het meespelen van historische en culturele omstandigheden etc.) recht kon doen.¹⁶ Dat laatste is dus wat Visscher ook in zijn uitleg van Genesis 3 beoogde. Op deze wijze lijkt hij een soort tussenweg te willen wijzen uit het dilemma waarop dr. Geelkerken en de synode van Assen waren vastgelopen.¹⁷

Visschers publicatie kwam hem dan ook op stevige kritiek van synodaal-gereformeerde zijde te staan. Bavincks opvolger V. Hepp bijvoorbeeld hekelde in een serie van niet minder dan veertien artikelen de Schriftbeschuwing die uit Visschers boek sprak. Zijns inziens maakte Visscher de zin van de Schrift veel te sterk afhankelijk van de oude oosterse cultuur. Hij ontwaarde in Visschers Schriftvisie zelfs een mengeling van traditionele en mythologische elementen.¹⁸ Visscher constateert in reactie

14. Zie voor het bovenstaande ook de informatieve studie van B.J. Wiegeraad, *Hugo Visscher 1864-1947. Een Calvinist op eigen houtje*, Leiden 1991, 189v. De ontwikkelingsgedachte i.v.m. Adam heeft in de kerk overigens oude papieren, teruggaand tot op Clemens Alexandrinus en Irenaeus, maar is door de hoofdlijn van de christelijke traditie niet overgenomen. Vgl. J. Delumeau, *Une histoire du paradis. Le jardin des délices*, Parijs 1992.

15. Wiegeraad, *Hugo Visscher*, 163. Deze teleologische verbinding van schepping en christologie doet enigszins denken aan de wijze waarop later theologen als Barth en Berkhof beide op elkaar zouden betrekken.

16. Wiegeraad, *Hugo Visscher*, 166; Wiegeraad voegt daaraan toe dat Visscher in deze gedachtegang binnen de kring van zijn geestverwanten niet is nagevolgd. 'Het denken over de Schrift vertoont in hervormd-gereformeerde kring meer "fundamentalistische" trekken.'

17. Wiegeraad, *Hugo Visscher*, 191, stelt zelfs dat Visscher in wezen niet ver van Geelkerken en Netelenbos af zou staan (maar maakt die bewering m.i. niet helemaal hard).

18. Wiegeraad, *Hugo Visscher*, 191.

daarop dat hij zelf impliciet ook onder het oordeel van de synode van Assen gebracht wordt! Hij kritiseert vervolgens de besluitvorming van Assen echter, omdat deze wel – negatief – een veroordeling uitsprak van Geelkerken c.s., maar niet uitsprak ‘wat zij zelve positief leert.’¹⁹ Hij daagt Hepp uit juist dat laatste eens uit de doeken te doen. Later zal overigens ook Berkouwer, in de tijd dat deze Assen nog verdedigde, zich in kritische zin uitlaten over Visschers Schriftvisie.²⁰

Dat Visscher met zijn opstelling inzake de uitleg van de eerste hoofdstukken van Genesis niet geïsoleerd stond in het geheel van de Gereformeerde Bond, blijkt uit een andere opvallende passage die we aantreffen in *de Waarheidsvriend* van 1926. Daarin wordt een in die tijd verschenen publicatie (van de Amsterdamse predikant H.G.W. Briedé, *Schepping of evolutie?*) als volgt samengevat en aangeprezen:

‘Het wereldbeeld van Genesis 1 is een ander dan het onze; het is den schrijver daar niet te doen wetenschap te geven, maar om ons de groote waarheid te verkondigen, dat God alle dingen geschapen heeft. (...) Maar nu sluiten schepping en evolutie elkaar volstrekt niet uit. In en krachtens de schepping is de veelheid van levensvormen, die zich in den loop der tijden aan het oog van den waarnemenden mens voordoet. De gedachte, dat men de *wording* van het heelal zou kunnen verklaren door evolutie is onmogelijk (...). Maar een evolutionistische verklaring van den samenhang tusschen de talloze levensvormen hier op aarde, kan zéér wel samengaan met het geloof in God als den Schepper, Onderhouder en Bestuurder van het gansch heelal.’²¹

Op deze uitlatingen is bij mijn weten geen kritische discussie gevolgd. Het blijkt dus dat reeds in 1926 de evolutiegedachte binnen de Gereformeerde Bond geaccepteerd was (iets wat tegenwoordig algemeen vergeten lijkt). Overigens moeten deze opmerkingen niet verstaan worden als een impliciet afstand nemen van Assen, aangezien het daar niet zozeer ging om de uitleg van Genesis 1. Het laat zich denken dat de stellingname van de Bond in dezen terugging op Abraham Kuyper, die zich immers wel fel had gekeerd tegen het levensbeschouwelijke evolutionisme, maar de evo-

19. H. Visscher, ‘Prof. Hepp en ‘t Paradijsprobleem’, *de Waarheidsvriend* 18.52 (1927), 3. Theologiehistoricus Dirk van Keulen lijkt hem hierin recentelijk bij te vallen, wanneer hij concludeert dat de synode van Assen niet duidelijk maakte wat de organische inspiratie van de Schrift ‘materieel impliceert’; vgl. zijn ‘Strijd om een erfenis’, in: Harinck (red.), *De kwestie-Geelkerken*, 131.

20. G.C. Berkouwer, *Het probleem der Schriftcritiek*, Kampen z.j. (1938), 334.

21. *de Waarheidsvriend* 17.18 (1926), 3 (over het geschrift van ds. Briedé heb ik geen nadere gegevens kunnen achterhalen).

lutiegedachte als zodanig aanvaardde als wetenschappelijke hypothese.²²

Hoe dat ook zij, de hervormd-gereformeerde reactie op de besluiten van Assen is niet zonder meer instemmend geweest²³ – en dat niet alleen op kerkrechtelijke gronden. Ook anderen dan Visscher keren zich al spoedig kritisch tegen 'Assen', bijvoorbeeld als de neo-calvinisten in samenwerkingsverbanden met andere gereformeerden onderschrijving van de besluiten van Assen gaan vragen. 'We weigeren pertinent om dezen weg in te gaan', zo reageert *de Waarheidsvriend* daarop. De motivatie voor het verzet volgt even verderop: 'We erkennen saam de H. Schrift als Gods Woord en onderschrijven de belijdenisgeschriften, en dát is genoeg. "Assen" kan en moet hier thuisblijven!'²⁴ Hier bevindt zich naar mijn gevoel inderdaad het beslissende punt: in het meer bevindelijke klimaat van de Gereformeerde Bond had men weinig behoefte aan de rationalistische poging van Assen om de puntjes op de i van de gereformeerde Schriftleer te zetten. Men had aan de belijdenis genoeg. Samenvattend kunnen we dan ook stellen dat de Gereformeerde Bond aan de Asser besluitvorming geen behoefte heeft gevoeld, omdat ze de gereformeerde Schriftvisie voldoende verankerd zag in de belijdenis.

1966-1967: Berkouwers Heilige Schrift en de reactie van Boer

Het jaar 1966 is in de geschiedenis van de Gereformeerde Bond een bewegende jaar geweest. Nog onlangs zijn de gebeurtenissen die in dit jaar tot een zekere ontknoping kwamen, beschreven door voormalig secretaris J. van der Graaf, die zelf juist in 1966 toetrad tot het hoofdbestuur.²⁵ Enerzijds vond er een voorzitterswisseling plaats als gevolg van het overlijden van prof. dr. J. Severijn, waarna ds. G. Boer diens functie overnam. An-

22. A. Kuyper, *Evolutie*, Amsterdam 1899. Vgl. hierover breder mijn opstel 'Darwinisme en christelijk geloof – een historisch overzicht', in: Cees Dekker, Ronald Meester & René van Woudenberg (red.), *En God beschikte een worm. Over evolutie en scheppingsgeloof*, Kampen 2006. Voor latere hervormd-gereformeerde reacties op de evolutieleer, zie de bijdrage van A. van de Beek elders in deze bundel.

23. Ik kom dus tot een wat andere conclusie dan John Exalto, die in zijn weergave van kerkelijke reacties op de kwestie-Geelkerken (in Harinck, *De kwestie-Geelkerken*, 174) Visscher – met een klein voorbehoud – tot de voorstanders van Assen 1926 rekent.

24. 'Hervormden en kerkelijk-gereformeerden', *de Waarheidsvriend* 18-51 (1927), 1.

25. J. van der Graaf, *Passie voor het evangelie. Leven en werk van ds. G. Boer*, Heerenveen 2005, 265-285.

derzijds verscheen er kort daarvoor een 'Open brief aan het hoofdbestuur' waarin vijfendertig hervormd-gereformeerde predikanten hun zorg uiten over een gebrek aan ruimte binnen de Bond, en in dat verband op een koersverlegging aandrongen. Daarbij werd vooral ds. Boer kritisch aangesproken, en wel wegens het feit dat prof. Graafland door hem in *de Waarheidsvriend* 'zo fel wordt aangevallen'.²⁶ De laatste had in een vraaggesprek in het christelijke-gereformeerd jongerentijdschrift *Branding* de invloed van de Nadere Reformatie en van 'Dordt' in de Gereformeerde Bond gekritiseerd, en aangegeven op zoek te zijn naar 'een grotere ruimte dan binnen de Bond officieus wordt toegestaan'.²⁷ Boer had daarop in een vijftal artikelen krachtig afwijzend op deze wens gereageerd. 'Dr. Graafland kan zich de moeite besparen meer ruimte in de Gereformeerde Bond te verkrijgen ...'²⁸ Wanneer leden van de Bond in hun theologische ontwikkeling sterk van inzicht veranderen, dienen zij zo eerlijk te zijn om voor het lidmaatschap te bedanken. Boer zinspeelde zelfs op de mogelijkheid van een roeyment wanneer dit laatste tot schade van de Bond niet zou gebeuren.²⁹

Diens scherpe reactie jegens Graaflands uitlatingen stond ongetwijfeld niet los van een publicatie waarmee Graafland het jaar tevoren nogal wat stof had opgeworpen, te weten zijn boekje *Verschuivingen in de Gereformeerde Bondsprediking* (Woerden 1965). Hierin signaleerde Graafland niet slechts een heel aantal geleidelijke veranderingen in de richting van een minder strak theologisch klimaat in de Bond, maar voerde hij tegelijk een pleidooi voor het goed recht en voor een consequentere verwerking daarvan. In de kolommen van *de Waarheidsvriend* had zich daarop een bij vlagen venijnige discussie afgespeeld tussen Graafland en een van diens critici, ds. J. van Sliedregt. Deze discussie werd door velen met grote belangstelling gevolgd, maar was naar algemeen gevoelen (ook dat van de deelnemers zelf) onbevredigend verlopen. Daarom had het hoofdbestuur van de Bond besloten om de voornaamste vragen 'in en buiten deze discussie over het boekje van dr. Gr. op [te] sporen en die punten te zijner

26. 'Open brief aan het hoofdbestuur', *de Waarheidsvriend* 54.28 (1966), 220.

27. De kern van het vraaggesprek is weergegeven in *de Waarheidsvriend* 54.28 (1966), 99.

28. G. Boer, 'Vragen rondom de belijdenis', *de Waarheidsvriend* 54.28 (1966), 123; vlg. ook P.L. de Jong, 'Graafland en de Gereformeerde Bond', in: C.G. Graafland e.a., *Uitdagend gereformeerd. Reacties op prof. dr. C. Graafland*, Zoetermeer 1993, 159v.

29. G. Boer, 'Een vraaggesprek', *de Waarheidsvriend* 54.13 (1966), 99.

tijd in artikelen en lezingen aan de orde [te] stellen.³⁰ Tot die punten – een zestal – behoorde ook de Schriftvisie. Uit het vervolg van de betreffende en de erop volgende jaargangen van *de Waarheidsvriend* blijkt dat ds. Boer de taak op zich genomen heeft het voortouw te nemen in de nadere doordenking van dit specifieke thema. Een heel scala van artikelen die betrekking hebben op de Schriftbeschouwing zou namelijk in het vervolg van de jaren zestig van zijn hand in *de Waarheidsvriend* verschijnen.³¹

Boer vond daarbij een gereede aanleiding in de verschijning van de beide delen van G.C. Berkouwer's dogmatische studiën over de Heilige Schrift.³² Naar de publicatie daarvan was lang uitgezien, wegens de vele discussies binnen en buiten de Gereformeerde Kerken over uitleg en gezag van de Schrift. We resumeren enkele hoofdlijnen van Boers reactie op deze delen, en zullen zien hoe aan de hand daarvan meteen ook diens eigen thetische inzet in de doordenking van de Schriftleer naar voren komt.

Allereerst constateert Boer dat Berkouwer zijn eerste deel begint met een hoofdstuk 'Heilige Schrift en zekerheid', waarin hij zijn thema benadert vanuit de vele vragen die erover in de eigen tijd gerezen zijn.³³ Door zo in te zetten, probeert Berkouwer een tijdloze bezinning te vermijden. Boer, die overigens een hoge achting koesterde voor Berkouwer, betreurt deze inzet echter. Hij meent dat men alléén recht kan doen aan de Heilige Schrift, wanneer men begint met de vraag hoe deze zichzelf aandient. Hier stuiten we reeds onmiddellijk op een punt waar Boer regelmatig op terugkomt, en wat voor hem zeer aangelegen blijkt te zijn: het zelfgetuigenis van de Schrift. 'Hoe dient de Heilige Schrift zichzelf aan? Wat is concreet bijbels het getuigenis van de Heilige Schrift over zichzelf? Hoe staat

30. 'Discussie Dr. Graafland en Ds. van Sliedregt', *de Waarheidsvriend* 54.28 (1966), 50. Vgl. J. van der Graaf, *Delen of helen? Kroniek van hervormd kerkelijk leven in en met de Gereformeerde Bond, 1951-1981*, Kampen 2002, 326v.

31. Volgens Van der Graaf, *Passie voor het evangelie*, 317 schreef Boer aan het eind van de jaren zestig 'bijna explosief' over de Schrift en haar gezag.

32. G.C. Berkouwer, *De Heilige Schrift I*, Kampen 1966; idem, *De Heilige Schrift II*, Kampen 1967.

33. Berkouwer, *Heilige Schrift I*, 5-40; Berkouwer denkt dan natuurlijk vooral aan de vragen van de historische kritiek, maar op de achtergrond speelt ook de hernieuwde discussie over Assen-1926 in zijn kerken een rol. Deze zou ertoe leiden dat in 1967 de besluitvorming van Assen-1926 'niet langer als leer-uitspraak van de kerk zal gelden', en dat de geschorsten van destijds derhalve werden gerehabiliteerd. Vgl. hierover later G.C. Berkouwer, *Zoeken en vinden*, Kampen 1989, 123-135.

de hoogste Leraar der Kerk, de Heere Jezus Christus ten opzichte van de Schriften?'³⁴ Boer wijst in dit verband ook op de centrale plaats die de zogeheten theopneustie, het door-God-ingegeven-zijn van de Schrift bij Berkouwers voorganger H. Bavinck innam.³⁵ Hij betreurt het dat de laatste door Berkouwer niet breder (en dus minder eenzijdig) wordt geciteerd. Bavinck deed immers juist dat wat Berkouwer nalaat: hij stelde eerst het zelfgetuigenis van de Schrift aan de orde, om pas daarna (en dan ook zeer uitvoerig) op allerlei eigentijdse vragen in te gaan. Zo 'komen wij zeker van het geloof in de moeilijkheden, maar gaan niet met onze moeilijkheden naar de Schrift, zoals dit hier reeds in hoofdstuk 1 gebeurt.'³⁶

Over hoofdstuk 2, dat gewijd is aan het zogeheten 'getuigenis van de Heilige Geest' in verband met het Schriftgeloof, is Boer veel positiever. Hier heeft hij eigenlijk enkel lof voor de wijze waarop Berkouwer Calvijn en de Nederlandse Geloofsbelijdenis (art. 5) naspreekt. Ook het derde hoofdstuk, over de canonvorming, acht hij bijzonder instructief. Bij het vierde hoofdstuk, over gezag en vertolking, heeft hij echter weer ingrijpende vragen, die goed beschouwd in het verlengde blijken te liggen van de vragen die hij al eerder stelde. Zo vraagt Boer zich af, of het wel mogelijk is de hermeneutische vragen die in hoofdstuk 4 aan de orde zijn te behandelen, terwijl nog niet gesproken is over de inspiratie van de Schrift? Opnieuw blijkt er een bewuste keuze van Berkouwer achter te zitten om pas later (in deel II) over de inspiratie te spreken: deze kan niet vooraf worden gesteld, maar dient nagespeurd te worden, terwijl men al luisterend naar de Schrift bezig is met de vertolking daarvan. Boer vreest echter dat wanneer het kader waarin de – naar ook hij erkent: reële en moeilijke! – eigentijdse vragen beantwoord dienen te worden niet helder is, de antwoorden die gegeven worden op gespannen voet komen te staan met het belijden van de kerk.

Boer denkt in dit verband aan thema's als de verhouding tussen verkondiging en geschiedenis, de uitleg van Genesis 1-3, de uitleg van concrete voorschriften zoals het zogeheten 'zwijggebod' etcetera. Hij constateert dat Berkouwer zélf hier geen antwoorden geeft maar 'alles onbeslist' laat. Zijn wantrouwen wordt echter gevoed door het feit dat Berkouwer

34. G. Boer, 'De Heilige Schrift en zekerheid', *de Waarheidsvriend* 54 (1966), 194.

Dit is het eerste van vier artikelen, waarin Boer achtereenvolgens op de vier hoofdstukken van het desbetreffende boek ingaat.

35. Berkouwer zou (pas) het eerste hoofdstuk van deel II aan deze theopneustie wijden.

36. Boer, 'Heilige Schrift en zekerheid', 194.

een lossere binding aan de kerkelijke belijdenisgeschriften voor blijkt te staan dan anderen vóór hem (Boer noemt concreet A.D.R. Polman).

'Wij willen ons niet mengen in de discussie die hierover gaande is in de Ger. Kerken, maar constateren met droefheid, dat de Geref. Kerken dezelfde weg gaan als de Hervormde Kerk in de 18^e en 19^e eeuw: ondanks het ondertekeningsformulier loskomen van het kerkelijk gezag van de belijdenis. De Hervormde Kerk heeft dat geweten en het is te vrezen, dat de Geref. Kerken dit ook zullen weten. En dat in een stroomversnelling, die van geen stilstand weet.'³⁷

Wie deze woorden naast bijvoorbeeld de recentere boeken van H.M. Kuitert legt, kan ze gerust profetisch noemen.

Maar wat had Berkouwer dan wel moeten schrijven? Wat is het alternatief dat Boer voor zich ziet? Zijn kritiek op Berkouwer doet vermoeden dat Boer een strakke handhaving van de belijdenis en haar gezag voorstaat. Maar dat blijkt toch niet zonder meer het geval. In plaats van deze trom te roeren, graaft Boer liever wat dieper: 'M.i. is de handhaving van het kerkelijk gezag van de belijdenis en de integratie, of beter de voortgang en de correctie, van het bestaande belijden alleen mogelijk, wanneer de religie der belijdenis leeft in de harten van voorgangers en lidmaten. Raken wij de diepe verbondenheid kwijt tussen de belijdenis en het actuele belijden, dan is er geen kruid gewassen (...) tegen deze uiteengroeiing.' Hier blijkt dat Boer in de richting van Berkouwer niet met gemakkelijke oplossingen komt, maar zich juist sterk betrokken toont op de dilemma's waar deze zich voor gesteld zag. In die zin proeft men in Boers artikelen geen enkele afstandelijkheid, maar juist een verregaande loyaliteit. Boer uit dan ook expliciet zijn erkentelijkheid voor 'de eerlijkheid en de moed van dr. Berkouwer om de vragen van deze tijd aan te vatten.' Maar een van zijn hoofdbezwaren tegen de wijze waarop Berkouwer dat doet, blijft toch dat deze niet van meet af bij zijn lezers de aansluiting tot stand zoekt te brengen aan de Schrift zélf, 'hoe zij de aard van de inspiratie verstaat' en derhalve gelezen wil zijn.

Men zou verwachten dat Boer het tweede deel van Berkouwers dubbelwerk wat positiever kan bespreken, aangezien hier de kwesties die hij aanvankelijk miste wel aan de orde komen. Maar dat is toch niet het geval. Weliswaar bespreekt Boer dit deel veel beknopter dan het eerste, namelijk in de vorm van een reguliere recensie. Maar opnieuw heeft hij vragen bij de – zijns inziens selectieve – wijze waarop Berkouwer met Bavinck

37. G. Boer, 'Gezag en vertolking', *de Waarheidsvriend* 54 (1966), 243.

omgaat. Niet dat deze het eind van alle tegenspraak is, maar het is toch onmiskenbaar dat wezenlijke delen van Bavincks Schriftleer niet of niet voldoende terugkomen bij Berkouwer. Boer noemt dan opnieuw het zelfgetuigenis van de Schrift als voorbeeld. Maar ook het goddelijke karakter van de Bijbel. Niet dat Berkouwer dat laatste ontkent, 'maar het functioneert niet in zijn overtrokken aandacht voor het menselijk karakter van de Schrift.'³⁸ Ook het openbaringskarakter van de Schrift komt volgens Boer tekort – al preciseert hij dit verwijt later, nadat hij vooral hierop door Berkouwer is aangesproken in een brief die deze schreef naar aanleiding van de desbetreffende recensie.³⁹

Een en ander geeft Boer aanleiding om allerlei vragen rondom de Schrift en haar gezag nu ook meer in thetische zin te gaan bespreken. Hij doet dat in artikelenseries over respectievelijk het zelfgetuigenis en de genoegzaamheid van de Schrift.⁴⁰ Toch blijft hij zich ook in deze artikelen nadrukkelijk verhouden tot de theologische ontwikkelingen die gaande zijn. Het blijkt nu dat zijn pleidooi voor een veel serieuzer nemen van het zelfgetuigenis van de Schrift voortkomt uit het inzicht, dat men met een formeel beroep op een of andere inspiratietheorie niet uitkomt. Boer blijkt zich het gevaar van een rationalistisch veilig willen stellen van het Schriftgezag zeer bewust, en lijkt er ook mee in te stemmen wanneer Assen-1926 in dit verband als een 'ongeluk' wordt getypeerd.⁴¹ Wanneer men echter zozeer van mening is dat de Bijbel voor zichzelf moet spreken, waarom luistert men dan niet eerst naar het zelfgetuigenis van de Schrift in plaats van uit te gaan van de eigentijdse crisis rond het Schriftgezag? Boer denkt in dit verband opnieuw aan Berkouwer, maar niet minder aan het hervormde synoderapport *Klare wijn*, waarin hij een soortgelijk stramien ont-

38. Recensie in *de Waarheidsvriend* 56 (1968), 22.

39. Tweede recensie over *De Heilige Schrift II*, opgenomen in *de Waarheidsvriend* 56 (1968), 96. Het siert Boer dat hij hier Berkouwer ruitelijk zijn excuses aanbiedt, en erkent dat deze wel degelijk aandacht geschonken heeft aan het openbaringskarakter van de Schrift. Boer had echter bedoeld dat Berkouwer 'niet dat stringente verband legt tussen Openbaring en Heilige Schrift, zoals we dit b.v. bij Bavinck ontmoeten', zodat in de praktijk het menselijk gehalte van de Schrift op de voorgrond staat. Het lijkt er overigens op dat Berkouwer in zijn 'vriendelijke brief' verder niet ingegaan is op de inhoudelijke vragen die Boer bij zijn boeken gesteld had.

40. Beide series (in *de Waarheidsvriend* van resp. 1968 en 1969) zijn onlangs samengevat in Van der Graaf, *Passie voor het Evangelie*, 317-323, zodat we er hier beknopt over kunnen zijn.

41. G. Boer, 'Wat zegt de Heilige Schrift over zichzelf (I)', *de Waarheidsvriend* 56 (1968), 34v.

waart. In de overige artikelen, die sterk bijbels-theologisch van aard zijn, probeert Boer dan ook te laten zien hoe een inzet vanuit het zelfgetuigenis er materieel uitziet, en wat dat voor verschil maakt. Boer grijpt daarbij sterk terug op Bavinck (met wie hij duidelijk meer 'heeft' dan met Kuiper), en richt zich vooral op het Oude Testament. Zijn voornemen om aansluitend ook na te gaan hoe het staat met het zelfgetuigenis in het Nieuwe Testament, heeft hij niet uitgevoerd. Naar het zich laat aanzien werd hij te zeer door allerlei kerkpolitieke verwickelingen in beslag genomen.

Deze voortijdige beëindiging van de reeks is te betreuren, omdat zodoende een van Boers belangrijkste overwegingen – namelijk dat de aardse Jezus een ondubbelzinnig goddelijk gezag toekende aan de Schriften, in casu het Oude Testament – niet meer aan de orde komt. Ook het sterke, hier en daar bijna letterlijke, terugvallen op Bavinck maakt dat we wellicht niet direct kunnen spreken van een originele bijdrage aan de theologische doordenking op dit punt. Maar de inzet van Boer verdiende het mijns inziens wel degelijk om ook buiten de kring van de Bond meer gehoord en verwerkt te worden. Hoewel er een kern van waarheid schuilt in het oude woord *methodus est arbitraria* (in de dogmatische uiteenzetting 'doet de toegangsweg er niet toe'), valt niet te ontkennen dat het toch echt uitmaakt of we in de kerk de Schrift en haar spreken in de eerste plaats als een *probleem* ervaren of als een *geschenk*. Boer legde mijns inziens terecht de vinger bij het niet-onschuldige karakter van de omkering, die hij op dit punt zowel bij Berkouwer als in *Klare wijn* waarnam. De latere ontwikkelingen hebben Boer in het gelijk gesteld wat betreft zijn zorg, dat beide publicaties slechts stadia waren in een weg waarvan het einde nog lang niet in zicht was. In retrospectief gezien, is het bepaald niet vreemd dat Boer de gevolgen vreesde van het feit dat het 'tegenover' van de Schrift niet krachtiger uitgesproken werd, terwijl ook (en natuurlijk bewust) nauwelijks concrete piketpaaltjes uitgezet werden om de toekomstige ontwikkelingen vanuit het kerkelijk belijden af te bakenen.

Wat echter ook opvalt wanneer men de desbetreffende artikelen van Boer leest, is dat hier bepaald geen fundamentalist aan het woord is die zich slechts krachtig teweer stelt tegen alles wat afwijkt van de letterlijke Schriftzin. Nergens treft men in zijn beschouwingen gespierde biblicistische taal aan. Wat men Boer – en in hem de Gereformeerde Bond in deze jaren – ook kan verwijten, niet dat hij geen oog had voor de reële vragen en problemen die gegeven zijn met de menselijke factor in de totstandkoming van de Schrift, vragen en problemen die juist toentertijd hoog op de agenda stonden in het Nederlandse protestantisme. Er is dan ook niets hooghartigs in de toonzetting van Boers bijdragen aan de dis-

cussie hierover. Veeleer voel je hoe hij zelf ook voluit tilt aan de eigentijdse vragen rondom gezag en uitleg van de Schrift, en zoekt naar een verantwoorde én adequate wijze om daarmee om te gaan. Alleen is het zijn diepe zorg dat die zoektocht hopeloos zal mislukken wanneer men de problemen pooft op te lossen door de band met het belijden van de kerk der eeuwen losser te maken.

Een en ander laat zich nader illustreren aan de hand van Boers uitleg van Genesis 1. Met dat hoofdstuk heeft hij zich gedurende enkele jaren intensief beziggehouden in preken en lezingen, die uitmondten in de publicatie van een bundel bijbellezingen erover⁴² en van enkele populariserende artikelen (m.n. in bladen van de Hervormd-Gereformeerde Jeugdbond). Het is een van deze artikelen die een opvallende rol speelde in de bovengenoemde discussie tussen dr. Graafland en ds. Van Sliedregt. Op de vraag van Van Sliedregt, of de door Graafland gesignaleerde verschuiving in de Schriftbeschouwing zich in hervormd-gereformeerde kring inderdaad wel zo duidelijk voordoet, reageert deze met te verwijzen naar onder andere dit artikeltje van ds. Boer.⁴³ Boer schrijft daarin dat Genesis 1 geen 'reportage van biologische of geologische wetenswaardigheden is, maar rijke openbaring van God wil zijn, die (...) alles goed heeft geschapen.' Dat 'goed' verstaat Boer als: gericht op zijn Koninkrijk. De wetenschap mag dan ook gerust onderzoek verrichten naar het ontstaan der dingen, mits zij zich daarbij maar aan haar grenzen houdt (Boer bedoelt met dat laatste volgens Graafland: zich niet ontwikkelt tot een pseudo-religie).

Graafland ziet nu in deze opmerkingen, waarmee hij overigens zijn instemming betuigt, een duidelijk bewijs van een verschuivende Schriftbeschouwing in de GB. 'Ds. Boer zou dit niet gezegd hebben, als hij niet kennis genomen had van de nieuwere theologie.'⁴⁴ Voor Boer vormen deze uitdagende woorden aanleiding om te interveniëren in de discussie tussen Graafland en Van Sliedregt. Daarbij bevestigt hij dat Genesis 1 zijns inziens naar zijn eigen aard verstaan moet worden, 'en niet de maatstaf aangelegd wil zijn van een wetenschappelijk boek over biologie en geologie.'⁴⁵

42. G. Boer, *Ik ben de Alpha. Bijbellezingen over Genesis 1*, Houten 1964.

43. 'Discussie van dr. Graafland en ds. Van Sliedregt VI', *de Waarheidsvriend* 53 (1965), 354v. Het gaat om G. Boer, 'Het wonder van Genesis 1', *Op weg* 4 (1964), 9 september.

44. 'Discussie dr. Graafland en ds. Van Sliedregt VI', 355. Vgl. over de nauwe persoonlijke relatie tussen Boer en Graafland: Van der Graaf, *Passie voor het evangelie*, 265.

45. G. Boer, 'Noodzakelijke correctie', *de Waarheidsvriend* 53 (1965), 370. Vgl. over een en ander ook Van der Graaf, *Delen of helen?*, 322-324.

Ook in zijn boek had Boer hier reeds in duidelijke bewoordingen op gewezen.

'Het doel van de bijbel is immers om ons tot het geloof te brengen. Daarom spreekt het scheppingsverhaal de geloofstaal. (...) Deze geloofstaal is een andere dan de taal van de wetenschap. Dat wil zeggen, dat de wetenschap gerust mag doorgaan om de geheimen van het heelal te ontsluiëren. Dit is zelfs een opdracht van God. Alle denkkraft en onderzoek mogen worden ingespannen om de geheimen van Gods schepping te ontsluiëren.'⁴⁶

De gelovige is hier niet beducht voor, want wie uit het geloof leeft, 'zal elk onderzoek als een verrijking ervaren. Hoe uitgebreider de wetenschap wordt, hoe kleiner de gelovige beoefenaar daarvan wordt.' Boer had dus nadrukkelijk aandacht gevraagd voor het eigensoortig karakter van Bijbel en geloof enerzijds en wetenschappelijk onderzoek anderzijds. De Bijbel 'geeft ons geen wetenschappelijke weergave van de feiten, maar geeft ons het wereldbeeld van de aanschouwing, die de aarde laat zien als het middelpunt en brandpunt van Gods daden.'⁴⁷

Boer ontkent nu echter dat deze visie op Genesis 1 nieuw zou zijn binnen de Gereformeerde Bond. Hij verwijst voor de theologische achtergronden ervan niet alleen naar Augustinus en Calvijn (wat de laatste betreft, zal hij gedacht hebben aan diens accommodatieleer), maar ook naar wat 'prof. dr. Hugo Visscher en prof. dr. J. Severijn in deze eeuw hebben geleerd.'⁴⁸ In het licht van onze weergave van Visschers scheppingsleer hierboven en van kennisname van Severijns publicaties terzake⁴⁹ kunnen we

46. Boer, *Ik ben de Alpha*, 33.

47. Boer, *Ik ben de Alpha*, 32v. Zie voor een recente verwerking van dit punt G. van den Brink, *Een publieke zaak*, Zoetermeer 2004, 297v.

48. Boer, 'Noodzakelijke correctie', 370.

49. Nog in hetzelfde jaar (1965) had Severijn in *de Waarheidsvriend* een uitvoerige reeks van maar liefst 27 artikelen gewijd aan de eerste hoofdstukken van Genesis (1-9, waarvan tien aan Gen. 1). Het moet tot het laatste behoord hebben wat hij schreef: korte tijd later werd Severijn ziek, om het jaar erop te overlijden. Zijn beschouwingen over Gen. 1 kenmerken zich door grote terughoudendheid m.b.t. de betekenis van dit hoofdstuk voor de wetenschap. De Schrift is geen leerboek van aardrijkskunde en aanverwante vakken, maar een boek van geestelijk leven met een profetisch karakter (26, 74); wat betreft de lengte van de scheppingsdagen: 'De Heere God heeft ons daaromtrent geen mededeling gedaan' (42, 67); wanneer het 'in den beginne' was, dat kan de mens niet zeggen; hoe lang de 'goddelijke werkweek' duurde, weten wij al evenmin (130). Op dezelfde blz. lijkt hij overigens wel de evolutieleer af te wijzen, al is de zin waarin hij dat doet grammaticaal niet helemaal helder.

mijs inziens vaststellen dat Boer op dit punt het gelijk aan zijn zijde had. Boer had zelfs nog kunnen verwijzen naar het feit dat zoals we zagen reeds in 1926 schepping en evolutie in *de Waarheidsvriend* niet meer als elkaar uitsluitende grootheden werden gezien.

Het is echter wel twijfelachtig, of hij dat laatste zou hebben willen bijvallen. Over de hele linie Visscher-Severijn-Boer blijft namelijk toch onduidelijk, wat het gegeven dat 'het scheppingsverhaal geloofstaal spreekt' nu materieel precies wel en niet inhoudt. Graafland voelt dit goed aan, als hij Boer voorhoudt dat deze de consequenties uit zijn visie zal moeten trekken wanneer de wetenschap tot resultaten komt (en volgens Graafland was dat reeds het geval) die strijdig zijn met Genesis 1.⁵⁰ Zijns inziens 'ligt in de visie van ds. Boer ook onmiddellijk opgesloten dat dit niet schokkend is, omdat Genesis 1 ons geen wetenschappelijke gegevens verstrekt, maar ons de scheppende God openbaart ...'⁵¹ Het is opvallend en ook wel enigszins typerend dat Boer in zijn repliek deze gevolgtrekking voor Graaflands rekening laat, zonder aan te geven hoe hij dit nu zelf ziet. Wel relativeert hij in zijn reactie de betekenis van het wetenschappelijk onderzoek als geheel ('feiten en resultaten van de wetenschap zijn even betrekkelijk als de wetenschap zelf'), maar hij beseft toch wel dat hij daarmee niet wegkomt. Hij toont zich dan ook gevoelig voor 'de moeilijkheden en vragen die er zijn', en laat doorschemeren er in feite gewoon niet uit te zijn hoe deze precies beantwoord moeten worden: 'Over deze vragen zou in kleinere kringen veel dieper en breder gesproken moeten worden.'⁵² Het lijkt erop dat Boer vreest zichzelf (en de Bond) te zeer open te stellen voor een historisch-kritische benadering van de Bijbel, wanneer hij zonder meer met Graaflands gevolgtrekkingen zou instemmen.

Tegelijk neemt hij niets terug van zijn woorden. Hij blijft vasthouden aan de principiële eigensoortigheid van het bijbelse spreken in Genesis 1 in vergelijking met de taal van de wetenschap. Dat daarbij ook zijn op elkaar betrekken van schepping en Koninkrijk (Boer had gesteld dat God 'in zijn scheppen zich reeds richt naar zijn verlossend handelen in Christus') geheel los zou staan van de nieuwere theologie (lees: van Barth) lijkt overigens onwaarschijnlijk. In de Heidelbergse Catechismus (Zondag 9)

50. In zijn discussie met Van Sliedregt noemt Graafland als concreet voorbeeld dat er een schedel gevonden zou kunnen worden, 'waarvan zuiver wetenschappelijk is uitgemaakt, dat dit een schedel is van een mens van enkele honderden eeuwen geleden'; 'Discussie dr. Graafland en ds. Van Sliedregt VII', 363.

51. 'Discussie dr. Graafland en ds. Van Sliedregt VI', 355.

52. 'Noodzakelijke correctie', 370.

namelijk en in de inleiding van Calvijns Genesiscommentaar – de beide plaatsen waarop Boer zich beroept⁵³ – vindt men dit verband tussen schepping en christologie immers zó, op teleologische wijze geformuleerd en onder elk afzien van de zonde, niet terug.

In het algemeen stond Boer in zijn wijze van omgaan met de Schrift echter bepaald niet alleen, noch in de traditie van de Gereformeerde Bond noch onder zijn hervormd-gereformeerde tijdgenoten. Het eerste blijkt uit het feit dat we bij Visscher eenzelfde gedachte aantreffen, het tweede uit de gelijksoortige reactie van L. Kievit op Berkouwers beschouwingen over de Schrift,⁵⁴ en ook uit de sterk verwante kritiek die H. Bout in 1967 uitte op het hervormde rapport *Klare wijn*. Ook daarin geen roep om een formalistischer binding aan of letterlijker uitleg van de Bijbel, maar wel om een meer over de hele linie geestelijk en theologisch dankbaar uitgaan van het feit dat we in de Schrift te maken hebben met het Woord van God. Ten aanzien van *Klare wijn* schrijft Bout: 'Ik heb ... voortdurend het gevoel: veel over de Bijbel, weinig uit de Bijbel.'⁵⁵ Dit accent – niet te toberig reflecteren op de Bijbel, maar dankbaar leven uit de Bijbel als geloofsboek – stemt helemaal overeen met het diepste *Anliegen* van Boer.

1981: 'God met ons' en de reactie van Graafland

We willen nu nog kort nagaan hoe de opstelling binnen de Gereformeerde Bond is geweest toen de Schriftleer in 1981 opnieuw onderwerp van intense discussie werd in protestants Nederland. Aanleiding voor die discussie was ditmaal de verschijning van het rapport over de aard van het Schriftgezag, dat het jaar ervoor met algemene stemmen door de synode van de GKN te Delft was aanvaard.⁵⁶ Het was C. Graafland, inmiddels

53. Boer noemt Zondag 11 ('Noodzakelijke correctie', 371), maar hij moet antwoord 26 uit Zondag 9 op het oog hebben wanneer hij spreekt over de catechismuspassage waarin de scheppingsorde in een bijzin wordt ingedragen in de heilsorde.

54. L. Kievit, 'Uit de kerk', *Theologia Reformata* 9 (1966), 89. Kievit erkent de legitimiteit van de vragen waarmee Berkouwer in de weer is (al merkt hij op dat het feitelijk vaak *oude* vragen zijn, waarmee bijv. de ethische theologie zich al eerder inliet). Tegelijk vindt hij dat Berkouwer zich 'op glad ijs' begeeft in de wijze waarop hij ermee omgaat. Hij heeft vragen bij Berkouwers zgn. correlatiemethode, zijn te geringe verwerking van de confessie, en zijn beroep op Bavinck – Kievit denkt dat Bavinck Berkouwers Schriftbeschouwing niet zou bijvallen.

55. H. Bout, 'Klare wijn?', *de Waarheidsvriend* 55 (1967), 283; vgl. ook 266 en 290.

56. Het rapport kwam uit onder de titel *God met ons. Over de aard van het Schriftgezag* (Leusden 1981).

hoogleraar vanwege de Gereformeerde Bond te Utrecht, die dit rapport in *de Waarheidsvriend* in een reeks van maar liefst vijftien artikelen besprak, en wel op een wijze die hij aan het slot zelf als 'erg kritisch' typeert.⁵⁷ We kunnen hier Graaflands bespreking niet samenvatten, maar zoeken naar het eigenlijke hart van zijn kritiek.

In elk geval kwam Graaflands kritiek niet voort uit betweterij. Graafland geeft duidelijk aan ten aanzien van de vragen rondom het Schriftgezag niet 'de wijsheid in pacht te hebben' (149). Hoewel hij diep overtuigd is van de goddelijke kracht van de Bijbel, erkent hij dat in de Schriftleer vragen ter sprake komen 'die soms moeilijk, ja ons te machtig zijn, en waarop we vooralsnog geen afdoend antwoord kunnen geven' (149). Hij specificeert de aard van die vragen niet nader, maar het ligt voor de hand om te denken aan vragen van het soort dat we hemzelf vijftien jaar tevoren aan ds. Boer hoorden stellen – vragen dus die te maken hebben met de verhouding tussen het Schriftgeloof en de (bijbel)wetenschap. In het vinden van adequate antwoorden op die vragen voelt Graafland zich echter niet geholpen door het desbetreffende synoderapport.

Centraal in dat rapport staat de notie van het zogeheten 'relationele waarheidsbegrip.' Daarmee is bedoeld dat waarheid niet iets is dat ofwel geheel objectief buiten de mens staat ofwel zich slechts subjectief in de mens bevindt, maar tot stand komt en zichtbaar wordt in een wisselwerking tussen mens en wereld, subject en object. Dit waarheidsbegrip wordt in het eerste hoofdstuk van het rapport langs wijsgerige weg gepresenteerd, en vervolgens in verband gebracht met het bijbelse spreken over waarheid. Ook de geopenbaarde waarheid van God is er niet zonder de inzet van mensen.⁵⁸ Nu laakt Graafland allereerst de wijsgerige inzet van het rapport. Dit wijsgerige 'opstapje' is bedoeld om de vraag te beantwoorden hoe het kan dat de Bijbel zo verschillend gelezen wordt en overkomt. Maar was dat daarvoor wel nodig? 'Blijkbaar heeft men dit beschouwd als een vraag vooraf, voordat men aan de Schrift zelf toekomt en de Schrift zelf aan het woord laat. Alsof de Schrift zelf niet op deze vraag een antwoord geeft' (147). Het was Graafland dus liever geweest – en het is alsof we ds. Boer horen! – als het rapport begonnen was met wat de Bijbel zelf zegt.

Vandaaruit wordt vervolgens ook het relationele waarheidsbegrip inhoudelijk onder kritiek gesteld. Graafland is namelijk van mening dat in

57. C. Graafland, 'De aard van het Schriftgezag', *de Waarheidsvriend* 69 (1981), 424. Bladzijdenummers tussen haakjes in de tekst verwijzen naar Graaflands bespreking van het betreffende synoderapport.

58. *God met ons*, 14, 15.

de Bijbel de waarheid niet ontstaat uit een wisselwerking tussen God en mens. De Bijbel gaat er immers van uit dat deze wisselwerking in de praktijk ten gevolge van de zonde is omgeslagen in *tegenwerking* van de mens jegens God. De mens verzet zich daardoor zo lang mogelijk tegen Gods waarheidsopenbaring, omdat die openbaring een oordeel jegens hem behelst. Wanneer de mens desondanks toch in een relatie met God gesteld wordt en de waarheid leert kennen, is dat niet te danken aan enigerlei wisselwerking, maar louter aan een eenzijdige handeling van God, waarin Deze 'de niet-relatieve en anti-relatieve mens scheppend vernieuwt' (200). De mens krijgt dus volgens Graafland van meet af aan in het rapport een veel te positieve rol toebedeeld. Hier ligt voor Graafland een zeer gevoelig punt, waar hij dan ook wat uitvoeriger op doorgaat (223v.). Volgens de klassiek-gereformeerde inspiratieleer die Graafland onder andere bij Kuyper en Bavinck verwoord ziet, is de Bijbel namelijk primair 'het getuigenis van de Geest, waarin God zich volkomen aan ons heeft geopenbaard.' Ook al worden de bijbelschrijvers als mens ingeschakeld, niet zij zijn de belangrijkste getuigen, maar God zelf (283). Dit accent op wat hij noemt het 'God-zelf karakter' van de openbaring is volgens Graafland ook kenmerkend voor de wijze waarop de gereformeerde belijdenis spreekt (Graafland verwijst concreet naar art. 3 van de NGB), en trouwens ook voor de Bijbel. Het Woord Gods gaat daarin voorop en is allesbepalend – de bijbelschrijvers mogen er slechts verslag van doen. In het rapport daarentegen 'staan menselijke gebeurtenissen en verhalen voorop, zij beheersen de Schriftopenbaring' (301) en constitueren die ook mede.

Dat de mens zozeer centraal komt te staan in het openbaringsgebeuren (337), ziet Graafland vervolgens op allerlei terreinen in het rapport doorwerken: in de inspiratieleer, in de uitleg van wonderverhalen, en in de omgang met ethische bijbelpassages; die laatste blijken immers ook geen gezag te hebben buiten onze menselijke inbreng en interpretatie om. Telkens is ons menselijk aandeel dus mede fundament van het gezag van de Bijbel (397). Dat is niet alleen een 'fundamenteel andere benadering' (337) dan de klassiek-gereformeerde, maar wijkt ook af van wat Kuyper en Bavinck voor ogen stond. In feite krijgen de ethischen met wie die twee een geding over de Schriftleer voerden van het rapport alsnog gelijk (382). Ter wille van hun *Schriftgeloof*, dat wil zeggen hun vaste overtuiging in de Bijbel met de waarheidsopenbaring van God te maken te hebben, trokken Kuyper en Bavinck namelijk niet de volle consequenties uit de organische inspiratieleer, maar vielen ze op cruciale punten weer terug op een meer mechanische Schriftbeschouwing. Daardoor bleven zij altijd wat op twee gedachten hinken. Het rapport erkent echter de 'rem' die Kuyper en Ba-

vinck zetten op hun organische Schriftleer 'niet meer als legitiem en nodig.' En dat heeft gevolgen. Formeel kan men zich dan nog wel op beiden beroepen, maar materieel-geloofsmatig is men een 'principieel andere koers' gaan varen (382). Het uiteindelijke resultaat van het rapport is zelfs dat de mens gaat heersen over de Schrift. Het rapport denkt namelijk vanuit de mens, vanuit diens interpretatie van zijn situatie, en daar moet de Schrift zich dan bij aanpassen (409).

Het gaat ons er hier nu niet om deze kritiek van Graafland te wegen. Wel is het goed om haar even te plaatsen tegen de achtergrond van wat we tot dusver tegenkwamen. Dan blijkt dat zij eigenlijk zeer nauw overeenkomt met de kritiek die we eerder Boer en Kievit hoorden uiten in de richting van Berkouwer. Het gaat in feite om dezelfde zaken: het vertrekpunt wordt niet genomen in de Schrift zelf maar daarbuiten, er is sprake van een afwijking van (Kuyper en) Bavinck, maar vooral: *God* komt tekort in de nieuwere visie op de Bijbel. Te weinig wordt gedacht vanuit het eenzijdig goddelijk initiatief en het goddelijk karakter van de Bijbel. Er is hier dus sprake van een duidelijke continuïteit, waarbij opmerkelijk genoeg Boers grootste criticus van destijds het stokje overgenomen heeft. Graafland formuleert in het algemeen zelfs nog wat scherper dan Boer, minder vragend en meer ponerend. Maar dat zal er ook mee te maken hebben dat waar in het werk van Berkouwer bepaalde betreunde ontwikkelingen nog wat ambivalentener waren, deze zich in *God met ons* duidelijker aandienend. Tegelijk zagen we ook dat de vragen waar men in de GKN aan tilde, noch door Boer noch door Graafland (en hetzelfde gold al voor Visscher) gemakkelijk terzijde werden geschoven. Maar liever dan die vragen via een 'afgeronde theorie' (424) op te lossen, blijven zij ermee leven en proberen zij het ermee uit te houden, hoe kwetsbaar hen dat soms ook maakt. Assen-1926 en Delft-1980

'... hebben met elkaar gemeen, dat zij de verlegenheid, die bij Bavinck vooral aanwezig was, niet (meer) kennen. Deze verlegenheid komt namelijk daaruit voort, dat men onverkort wil leven bij, en danken vanuit het goddelijke Woord in de Schrift, in kerk en theologie, maar dan wel nogal eens in de hoek gedreven wordt door critische vragen, die vanuit een critische (bijbel)wetenschap worden gesteld. Toch willen we deze verlegenheid kiezen boven de ons in het rapport gegeven oplossing (424).'

In dit citaat wordt al enigszins duidelijk welke weg Graafland dan wél wil gaan in de doordenking van de Schriftleer. Graafland geeft zich er namelijk rekenschap van dat wie in dit verband kritiek op anderen heeft dan toch ook wel mag aangeven hoe in onze tijd dan wel op een verstaanbare

en overtuigende manier vorm gegeven kan worden aan het gezag van de Schrift. Daarbij zoekt Graafland het nadrukkelijk niet in fundamentalistische richting. Hij wil niet de weg opgaan van een 'rationele onfeilbaarheidstheorie, die als dogma kan worden gesteld tegenover het "dogma van de feilbaarheid"' (424). Wat hij wel wil, is de Schriftleer zo nauw mogelijk relateren aan de pneumatologie. In het voetspoor van J.G. Woelderink⁵⁹ pleit hij ervoor om het gezag van de Schrift aan de orde te stellen 'binnen het raam van de bevinding des geloofs als werk van de Geest in onze harten' (425). Zó, door het persoonlijke werk van de Heilige Geest, zetten de woorden van de Schrift in al hun menselijkheid zich namelijk door in ons leven, en bewijzen ze hun gezag. Zo gaan we er ook naar verlangen om in alles (ook bijv. in onze ethische houding) zo dicht mogelijk bij de Bijbel te leven, en ons geheel en al te laten bepalen 'door wat God Zelf ons in zijn Woord heeft gezegd' (425).

Elders heeft Graafland deze weg die hij voor zich zag (en waaraan hij verder ook helemaal trouw is gebleven)⁶⁰ nog wat nader uitgewerkt. Hij tekent het landschap in de Schriftleer dan als een driestromenland, waarin zich een kritische, een fundamentalistische én een reformatorische stroming laten onderscheiden.⁶¹ Ik herinner me nog goed dat het voor mijzelf (destijds student) min of meer een openbaring was dat hij die laatste twee niet liet samenvallen. De eerstgenoemde stromingen typeert Graafland als uitersten op de as feilbaarheidsgeloof-onfeilbaarheidsgeloof. De derde is moeilijker te typeren, maar bevindt zich in elk geval ergens tussen beide andere in. De kritische bijbelbeschouwing doet volgens hem tekort aan het goddelijk gezag van de Schrift. Maar de fundamentalistische doet tekort aan het concreet-historisch karakter van het Schriftgetuigenis. Graafland vult de reformatorische visie dan zó in dat daarin Bijbel en openbaring niet zonder meer samenvallen. 'De Schrift getuigt van Gods openbaring,

59. J.G. Woelderink, *Verbond en bevinding*, Amsterdam 1974, 33. Terecht verwijst Graafland voor dit verband tussen Schriftleer en pneumatologie overigens ook naar de NGB, art. 5.

60. Vgl. bijv. C. Graafland, *Bijbels en daarom gereformeerd*, Zoetermeer 2001 (waarin wél toegenomen kritiek op de gereformeerde belijdenis, maar niet op de Bijbel), en het interview dat P.J. Vergunst in Graaflands laatste levensfase met hem had: 'Aardse en geestelijke eenheid', in: *Mensen met een verhaal. Prominente Nederlanders over de Bijbel*, Heerenveen 2004, 60-65. Zie over continuïteit en ontwikkeling in Graaflands Schriftvisie ook W. Dekker, 'Gezag en vertolking van de Heilige Schrift', in: *Uitdagend gereformeerd*, 183-197.

61. C. Graafland, 'De Heilige Schrift als Godsopenbaring', in: J. van der Graaf (red.), *De Heilige Schrift*, Kampen 1984, 9v. Cijfers tussen haakjes in de hoofdtekst verwijzen nu naar dit artikel.

is daarvan in zekere zin de neerslag en kan als zodanig Gods openbaring worden genoemd, maar dit sluit niet in, dat deze twee elkaar volledig dekken.' God openbaart zich volgens de Bijbel namelijk ook in de vleeswording van Jezus en in het werk van de Geest. Daar moeten we de Bijbel dus niet van isoleren. Graafland werkt de openbaringsleer dan wat verder uit vanuit deze gezichtspunten. Dat betekent bijvoorbeeld dat hij in de parallel tussen de vleeswording van het Woord (Christus) en de Schriftwording van het Woord 'een grote kern van waarheid' ziet (18). Zoals de Zoon het zwakke, zondige menselijke vlees aannam zonder op te houden God te zijn, zo nam het Woord van God in de Bijbel een broze menselijk-historische gestalte aan – zonder daarmee op te houden Woord van God te zijn. En zoals de Geest inwoont in het mensenhart om dat van binnenuit op het heil van God te betrekken, zo betreft de Geest de mens ook direct bij de openbaring, en wel bij het ontvangen én bij het doorgeven ervan. Al gaat het daarbij niet om 'menselijke inbreng en medewerking' (21), dit gegeven is toch niet zonder betekenis.

Het is duidelijk dat hier inderdaad een derde weg gewezen wordt naast de gangbare kritische en fundamentalistische benaderingen. De spannende vraag is natuurlijk, wat deze derde benadering precies betekent voor het verstaan van concrete bijbelteksten, en of deze in de uitwerking wel zo structureel verschilt van het rapport *God met ons*. Daarop gaat Graafland verder niet in. Maar voor een verdere uitwerking van de getrokken lijnen kon hij dan ook verwijzen naar de overige bijdragen in de betreffende bundel, waarin andere hervormd-gereformeerde theologen laten zien wat de reformatorische Schriftvisie betekent voor allerlei concrete hedendaagse vragen in verband met het Schriftverstaan. Daarbij komt niet alleen (als eerste!) het zelfgetuigenis van de Schrift aan de orde,⁶² maar ook bijvoorbeeld haar historiciteit, de betekenis van de literaire genres, haar joodse karakter, haar tijdbetrokkenheid en tijdgebondenheid. Ook de zeer concrete toespitsing die C. den Boer gegeven heeft inzake de plaats van man en vrouw onder meer met het oog op het kerkelijk ambt,⁶³ kan gezien wor-

62. Het zal ook wel geen toeval zijn dat binnenkort uitgerekend een hervormd-gereformeerd theoloog (H. van den Belt) een dissertatie hoopt te verdedigen over de autopsie van de Schrift.

63. C. den Boer (red.), *Man en vrouw in bijbels perspectief. Een bijbels-theologische verkenning van de man-vrouw verhouding met het oog op de gemeente*, Kampen 1985. De Apeldoornse nieuwtestamenticus J.P. Versteeg typeerde deze studie – afgezien van het laatste hoofdstuk, waar hij te veel insnoering vanuit de kerkelijke praktijk zag plaatsvinden – als behorend tot het beste wat hij in de wereldkerk over deze thematiek kende.

den als een uitwerking van deze Schriftvisie. Zo zien we dat (evenals dat het geval was bij H. Visscher en G. Boer) ook Graaflands visie gedeeld werd door andere hervormd-gereformeerden in zijn omgeving, zij het dat hij met sommigen van hen van mening verschilde over de precieze aard en strekking van een gereformeerde hermeneutiek. Maar met hen was hij dan wel intensief en op een goede toon in gesprek.⁶⁴

Uitleiding

Al is de verleiding groot hier ook nog andere publicaties in de overwegingen te betrekken,⁶⁵ we moeten tot een afronding komen. De beperkte rondgang die we maakten, lijkt het wel mogelijk te maken om in alle voorzichtigheid enkele globale conclusies te trekken over het specifieke van de visie op en omgang met de Bijbel binnen de Gereformeerde Bond. We kwamen immers een opmerkelijke continuïteit op het spoor tussen 1926 en 1981. Die continuïteit kan misschien nog het best omschreven worden met de typering van Graafland dat gezocht werd naar een reformatorisch Schriftverstaan tussen de tegengestelde klippen van de kritische en de fundamentalistische benadering door. Reeds ten tijde van Visscher zagen we in feite dit streven vorm krijgen (men wilde ten aanzien van de Schrift niet minder, maar ook niet méér laten gelden dan in de belijdenis verwoord was), terwijl Boer er op zijn wijze ook uiting aan gaf.

Een dergelijk streven zal intussen niet alleen binnen de Gereformeerde Bond aanwijsbaar zijn, maar ook in andere reformatorische kerken. Zelfs het specifiek-reformatorische ervan moet niet op de spits worden gedreven. De Reformatie wilde immers slechts een re-formatie van de kerk zijn tot haar oorspronkelijke gestalte. Als W.L. Tukker bij het vijfenzeventigjarig bestaan van de Gereformeerde Bond onder woorden brengt waar de Bond voor staat, vernemen we niets over de Bond en ook niet zoveel over de Hervormde Kerk, maar valt alle accent op de wereldwijde *apostolische* kerk, de kerk der eeuwen, de *catholica*.⁶⁶ Daarmee voelde hij zich verbonden. Mét de Reformatie wil de Bond niets liever dan dat de Schrift weer de haar

64. Vgl. m.n. zijn discussies hierover eind jaren tachtig en begin jaren negentig met o.a. W. Dekker en C. den Boer in het tijdschrift *Kontekstueel*.

65. Zoals de lezingen van M.J. Paul en J. Hoek voor het congres 'Schriftgezag en Schriftkritiek', eveneens in 1981 uitgegeven door de Evangelische Omroep.

66. W.L. Tukker, 'Wat ons bond', in: Van der Graaf (red.), *75 jaar Gereformeerde Bond*, 63-65. Vgl. over de GB en de katholiciteit van de kerk ook het opstel van H.J. Lam in deze bundel.

toekomstige unieke, gezaghebbende plaats krijgt in heel de kerk.

Men zou de reformatorische benadering van de Bijbel in dit verband dan ook kunnen duiden als een kerkelijk-theologische benadering. *Kerkelijk*, omdat men de Schriftleer niet *exclusief* wil gronden in de pneumatologie – dan zou het gezag van de Bijbel alleen gelden voor wie dat bevestigend ervaart en dus individualistisch versmald worden – maar ook in de ecclesiologie.⁶⁷ Niet dat de Schrift haar gezag aan de kerk ontleent, zoals de rooms-katholieke traditie wil, maar het gegeven dat we ons door Gods genade in de *kerk* bevinden, brengt ons wel a priori tot een ‘eerbiedige luisterhouding’ (Den Boer) jegens de Schrift. En *theologisch*, omdat we de Schriftleer inderdaad niet moeten losmaken van het geheel van de kerkelijke theologie, en met name niet zoals Graafland liet zien van het hart daarvan: de triniteitsleer. Misschien zou de Schriftvisie nog eens breder vanuit dat dubbele perspectief (de kerkleer en in samenhang daarmee de drie-eenheidsleer) doordacht moeten worden. Opdat de Schrift weer voluit en onbevangen kan functioneren zoals de kerk haar ontvangen heeft, namelijk als *geloofsboek*; als bron van geestelijk leven, van individuele en gemeenschappelijke omgang met God. Een dergelijk kerkelijk-theologisch verstaan van de Schrift als onderscheiden van de gangbare historisch-kritische, literaire en fundamentalistische benaderingen zien we momenteel als ik me niet vergis hier en daar voorzichtig doorbreken.⁶⁸

Natuurlijk zijn daarmee niet alle vragen opgelost. De verlegenheid ten opzichte van allerlei moeilijke vragen blijft. Wanneer Graafland tegenover de fundamentalistische benadering schrijft dat we nooit de juiste weg bewandelen door een aantal moeilijke vragen te omzeilen en te negeren, omdat deze vragen dan op een later moment met des te meer kracht op ons afkomen,⁶⁹ kan dit ook als een boemerang de reformatorische c.q. kerkelijk-theologische benadering treffen, met name wanneer deze zich al te zeer afsluit voor een eerlijke confrontatie met deze vragen. Dat laatste hoeft echter niet. Juist vanuit een kerkelijk-theologische benadering hoeven we bijvoorbeeld het bestaan van een Deutero-Jesaja niet krampachtig te ontkennen, niet omdat we in de kerk kritiekloos doorgaan op wat ‘de wetenschap’ aandraagt, maar wel omdat we het in de omgang ermee in zijn ei-

67. Vgl. NGB art. 5; ondanks de strijd met Rome bleef men dit ecclesiologische gezichtspunt, zij het secundair, van belang achten.

68. Vgl. bijv. Paul Helm & Carl R. Trueman (red.), *The Trustworthiness of God. Perspectives on the Nature of Scripture*, Grand Rapids 2002 (m.n. de opstellen in de tweede helft van het boek).

69. ‘Heilige Schrift als Godsopenbaring’, 11.

genheid hebben ontdekt als (zoals ik het in mijn jeugd wel hoorde noemen) 'het troostboek van Jesaja.' Zo kunnen we allerlei moeilijke(r) vragen misschien wel pas juist op heilzame wijze onder ogen zien vanuit een kerkelijk-theologisch kader waarin wat het zwaarste is – de Schrift als geschenk, als nooit opdrogende bron en gezaghebbende norm van het geloofsleven – ook het zwaarste blijft wegen.

[The remainder of the page contains extremely faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.]